

HARBIY XIZMATCHILAR MA'NAVİY-AXLOQIY FAZILATLARI TUSHUNCHASI MAZMUNI VA IJTIMOİY AHAMIYATI

Rajabov Behzod Rustamboy o'g'li
O'zbekiston Milliy universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada shaxsning ma'naviy-axloqiy fazilatlari tushunchasi, uning mazmuni, mohiyati va jamiyat hayotidagi o'rni yoritiladi. Shuningdek, qadimgi sharq, yunon, g'arb, sharq va o'zbek falsafiy merosida ma'naviy-axloqiy fazilatlar ma'naviy-axloqiy tarbiyaning ijtimoiy ahamiyati, milliy qadriyatlar va umuminsoniy tamoyillar asosida harbiy xizmatchi kamoloti jarayoniga ta'siri tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: shaxs, ma'naviy-axloqiy fazilat, qadriyat, jamiyat, tarbiya, axloqiy muhit va jamoaviy ruh.

Jamiyat taraqqiyotining eng muhim omillaridan biri inson shaxsining ma'naviy-axloqiy kamolotidir. Shaxsning ma'naviy-axloqiy fazilatlari uning ijtimoiy munosabatlarda o'zini tutishi, jamiyat qoidalariga amal qilishi, milliy qadriyatlarni anglash va umuminsoniy axloqiy tamoyillarga hurmatida namoyon bo'ladi. Shu bois, mazkur tushuncha nafaqat pedagogika balki falsafa fanlari uchun ham dolzarb hisoblanadi.

Har bir jamiyatning taraqqiyoti va davlatining mustahkamligi, avvalo, yosh avlodning ma'naviy-axloqiy barkamolligiga bog'liqdir. Ayniqsa, Vatan mudofaasi kabi mas'uliyatli vazifani ado etuvchi yosh harbiy xizmatchilarning shaxsiy fazilatlari ularning jangovar tayyorgarligi, intizomi va fidoyiligida namoyon bo'ladi. Falsafiy nuqtai nazardan qaralganda, shaxsning ma'naviy-axloqiy fazilatlari uning jamiyatdagi mavjudligini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Shu bois yosh harbiy xizmatchilar shaxsida ushbu fazilatlarining shakllanishi davlat mudofaa salohiyati va jamiyat barqarorligi uchun beqiyos ahamiyat kasb etadi.

Ma'naviy-axloqiy fazilatlar — falsafiy va ijtimoiy fikr evolyusiyasida to'la shakllanib borgan, insonning ichki dunyosi, uning ijtimoiy munosabatlardagi faolligi, vijdon va mas'uliyati, tarbiya va hayotiy tajribasining natijasi sifatida namoyon bo'ladigan universal qadriyatlar majmuasidir. Bu tushuncha qadimdan falsafa, pedagogika, psixologiya, din va adabiyotda chuqur o'rganilgan.

Qadimgi Sharq va Yunon falsafasida ma'naviy-axloqiy fazilatlar – insoniy barkamollik, ezgulik, adolat, baxt, vijdon, vatanparvarlik, bag'rikenglik kabi sifatlar orqali izohlangan. Aristotel axloqiy fazilatlarni "o'rtacha nuqta" deb ta'riflab, har bir insonning maqsadi ezgulikka intilish ekanini uqtiradi. Unga ko'ra, fazilatlar inson tabiati, uning irodasi va aqli bilan uzviy bog'liq. E'tirof etish kerakki, Aristotelda ma'naviy-

axloqiy fazilatlar aql va irodani to'g'ri boshqarish, shaxsiy manfaatlarni umumiy manfaatlar bilan uyg'unlashtirish orqali shakllanadi¹⁴.

G'arb falsafasida Kant axloqning universal qonunini ishlab chiqdi. Uning "Axloqiy imperativ" konsepsiyasiga ko'ra, har bir inson o'z xulq-atvorida umuminsoniy me'yorlarga tayanishga, shaxsiy harakatlari natijasini jamiyat manfaatlari bilan uyg'unlashtirishga mas'ul¹⁵. Axloqiy fazilatlar shaxsning faqat tashqi xulq-atvorida emas, balki uning ichki dunyosi, erkin irodasi va vijdon tafakkurida namoyon bo'ladi. Kant "axloqiy avtonomiya" tushunchasini kiritib, inson ma'naviyatini erkin, mustaqil tanlovlar asosida shakllantirish zarurligini ta'kidlaydi.

Sharq va o'zbek falsafiy merosida ma'naviy-axloqiy fazilatlar – buyuk avlod tarbiyasi va jamiyat barqarorligi asosi sifatida e'tirof etilgan. Abdurauf Fitrat va Abdulla Avloniy asarlarida ma'naviy-axloqiy fazilatlar shaxsni barkamol insonga aylantiradigan oliy ne'mat sifatida ko'riladi¹⁶. Fitrat ta'limning asosiy maqsadlaridan biri sifatida "haqiqiy insonni yetishtirish", ya'ni ma'naviy yetuk, mas'uliyatli, vatanparvar, fidoyi shaxsni tarbiyalashni ko'rsatadi. Avloniy esa "haqiqiy inson fazilatlarini"ni halollik, sadoqat, bag'rikenglik, mas'uliyat, fidoyilik, mehnatsevarlik singari insoniy sifatlar bilan bog'laydi.

Ma'naviy-axloqiy fazilatlar tushunchasining nazariy asoslarini zamonaviy sotsiologik va aksiologik qarashlar ham to'ldirib beradi. M.Sheler axloqiy qadriyatlar ierarxiyasi nazariyasida har bir shaxsning barkamolligi, uning jamiyatdagi o'rni, vijdon va mas'uliyati qadriyatlarga munosabatiga qarab shakllanishini ta'kidlaydi¹⁷. Sheler fikricha, ma'naviy-axloqiy fazilatlar – shaxsning vijdon va aql asosida qabul qilgan qoidalari va hayotiy pozitsiyasida aks etadi.

Ma'naviy-axloqiy fazilatlar faqat shaxsning shaxsiy hayoti, ruhiy dunyosi bilan cheklanib qolmay, jamiyat taraqqiyoti, ijtimoiy munosabatlar, millat va davlat kelajagi uchun asosiy ustunliklardan biri hisoblanadi. Insondagi barcha axloqiy fazilatlar — adolat, vatanparvarlik, jamoaviylik, sabr-toqat, bag'rikenglik, sadoqat, halollik, bag'rikenglik va fidoyilik — faqat shaxsiy hayotda emas, jamoat va mamlakat manfaatlari, umumiy rivoji uchun ham zarurdir.

T.Parsons ta'kidlaganidek, ijtimoiy tizimda ma'naviy-axloqiy qadriyatlar normativ asos bo'lib xizmat qiladi, shaxslar faoliyatida "qadriyat-maqсад" yo'nalishlari ijtimoiy tizim barqarorligini ta'minlaydi¹⁸. Ma'naviy-axloqiy fazilatlarisiz shaxsda ijtimoiy mas'uliyat, jamoaviylik, milliy manfaatga sadoqat, insoniylik, ma'rifatparvarlik kabi yuksak sifatlar rivojlanishi mumkin emas.

O'zbek falsafiy merosida ham ma'naviy-axloqiy fazilatlar jamiyat taraqqiyoti va barqarorligining asosiy mezon sifatida e'tirof etiladi. K.N.Nazarov yozadi: "Har qanday

¹⁴ Aristotle, "Nicomachean Ethics", IV BC.

¹⁵ Kant, I. "Kritik der praktischen Vernunft", 1788.

¹⁶ Avloniy A. "Turkiy go'zallik", 1918.

¹⁷ Scheler, M. "Formalism in Ethics and Non-Formal Ethics of Values", 1913.

¹⁸ Parsons, T. "The Social System", 1951.

jamiyatda ma'naviy muhit qanchalik sog'lom bo'lsa, ijtimoiy taraqqiyot shunchalik mustahkam, barqaror va istiqbolli bo'ladi¹⁹.

Zamonaviy globallashuv sharoitida milliy qadriyatlar va umuminsoniy axloq me'yorlarining uyg'unligi ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Masalan, milliy qadriyatlar — vatanga muhabbat, fidoyilik, ma'rifiylik, oilaviylik, mehnatsevarlik — milliy taraqqiyot va milliy armiya barqarorligi uchun asosiy omillardir. Umuminsoniy qadriyatlar esa — tinchlik, bag'rikenglik, insoniylik, adolat, demokratik tamoyillar — jahon hamjamiyatida munosib o'rin egallash, xalqlar o'rtasida hamkorlik va tinchlikni ta'minlash uchun xizmat qiladi²⁰.

Ma'naviy-axloqiy fazilatlar inson ruhiy kamolotiga olib keladigan bosh omil ekanini, ular jamiyatda ijtimoiy ishonch, birdamlik, insoniy muhit va jamiyat xavfsizligining asosiy kafolati ekanini zamonaviy yevropalik falsafachilar ham qayd etadilar. Misol uchun, U.Bek "xavf jamiyati" konsepsiyasida axloqiy va ma'naviy fazilatlarining zamonaviy tahdidlarga qarshi samarali "ijtimoiy immunitet" ekanini ko'rsatadi²¹.

Ma'naviy-axloqiy fazilatlarining falsafiy mazmuni

Falsafa inson va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarni, shaxsning ichki dunyosini va axloqiy mas'uliyatini o'rganadi. Yosh harbiy xizmatchi shaxsi ham aynan ana shu falsafiy jarayonning amaliy ko'rinishi sifatida namoyon bo'ladi. Ularning ma'naviy-axloqiy fazilatlarini quyidagi yo'nalishlarda talqin qilinadi:

Vatanparvarlik va fuqarolik burchi. Sharq mutafakkirlari — Forobiy, Navoiy, Bobur asarlarida Vatanga sadoqat va xalq oldidagi mas'uliyat yuksak qadriyat sifatida ko'rsatilgan²². Zamonaviy falsafa nuqtai nazaridan esa, yosh harbiy xizmatchining Vatanga muhabbati uning insoniy mohiyati va jamiyat oldidagi javobgarligini belgilaydi.

Halollik va adolat. I. Kant ta'limotida axloqiy qonunlar "kategorik imperative" orqali izohlangan bo'lib, insonning burchi nafaqat o'ziga, balki boshqalarga ham foyda keltirishdir. Harbiy xizmatchi uchun halollik va adolat xizmat intizomi, buyruqqa itoat, jamoadoshlarga sadoqat orqali namoyon bo'ladi²³.

Mas'uliyat va burch. Falsafiy nuqtai nazarda burch — insonning o'z mohiyatini jamiyatda ro'yobga chiqarishidir. Yosh harbiy xizmatchining mas'uliyati uning xizmat vazifasiga munosabati, Vatan mudofaasi yo'lidagi intilishi bilan belgilanadi²⁴.

Mehr-oqibat va insonparvarlik. Harbiy xizmat faqat qurol tutish emas, balki o'zaro yordam, hamjihatlik va hamkorlikni talab qiladi. Falsafada bu jarayon jamiyatning ma'naviy birlik omili sifatida talqin qilinadi.

¹⁹ Nazarov K.N. "Ma'naviy qadriyatlar va jamiyat", Toshkent: 2020.

²⁰ Islomov B. "Maqsad va qadriyatlar falsafasi", Toshkent: 2021.

²¹ Beck, U. "Risk Society: Towards a New Modernity", 1992.

²² Farobiy, Abu Nasr. Fazilatli shaxar axolisining qarashlari. — Toshkent: Fan, 1993. — 210 b., Navoiy, A. Munojot va hikmatlar. — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa uyi, 2011. — 156 b.

²³ Kant, I. Kritika prakticheskogo razuma. — Moskva: Nauka, 1994. — 295 s.

²⁴ Rahmonov, A. Shaxs ma'naviy-axloqiy fazilatlarining falsafiy asoslari. — Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2020. — 180 b.

Mehnatsevarlik va intilish. Harbiy xizmat doimiy mehnat, qat'iyat va o'zini takomillashtirishni talab qiladi. Falsafada bu insonning "amaliy aql" faoliyati sifatida ko'riladi, ya'ni shaxs o'zining imkoniyatlarini doimo kengaytirib borishi kerak.

Harbiy soha, xususan, yosh harbiy xizmatchilar shaxsida ma'naviy-axloqiy fazilatlar quyidagi jihatlari bilan ajralib turadi:

1. Milliy xavfsizlik va davlat barqarorligi:

Harbiy xizmatchilarda vatanparvarlik, sadoqat, mas'uliyat, intizom, fidoyilik kabi fazilatlar jamiyat va davlat xavfsizligini ta'minlashning asosiy kafolatidir. Prezident Sh.Mirziyoev ta'kidlaganidek, "Armiyadagi har bir xizmatchining ma'naviy fazilati – Vatan xavfsizligining asosi va kafolatidir"²⁵.

2. Jamoaviylik va yetakchilik:

Armiyada axloqiy muhit va jamoaviy ruh – har bir shaxsning ma'naviy salohiyatiga, uning jamoadagi faolligi va liderlik qobiliyatiga bevosita ta'sir etadi. Jamoada yoki armiyada axloqiy muhit, o'zaro ishonch va birdamlik bo'lmasa, harbiy vazifalar samarali bajarilmaydi²⁶.

3. Harbiy ta'lim va tarbiyadagi rol:

Harbiy ta'lim tizimida ma'naviy-axloqiy fazilatlarni rivojlantirish — kadrlar salohiyatini oshirish, mustahkam ma'naviy muhit yaratish, yoshlar ongida fidoyilik va mas'uliyatni qaror toptirish uchun ustuvor vazifa hisoblanadi²⁷. Bugungi kun talablari, axborot urushi, global tahdidlar, turli mafkuraviy oqimlar ta'siri sharoitida ma'naviy fazilatlar himoyaviy mexanizm sifatida ham namoyon bo'ladi.

4. Ijtimoiy va psixologiyaviy barqarorlik:

Fazilatlar insonning ichki barqarorligini, stressga chidamlilikni, ruhiy muqobillikni ta'minlaydi. Bu, ayniqsa, harbiy xizmatchilarda misli ko'rilmagan ahamiyatga ega, chunki ular yuqori xatarli va stressli sharoitlarda xizmat qiladilar²⁸.

Dunyo mamlakatlarining ilg'or armiyalarida ham ma'naviy-axloqiy fazilatlarni shakllantirish bo'yicha maxsus dasturlar, qo'shma ta'lim va tarbiya tizimlari joriy qilingan. Masalan, AQSh va Germaniya armiyasida "etik liderlik", "insonparvarlik", "hamkorlik madaniyati" kabi fazilatlarga alohida e'tibor qaratilgan²⁹. Yaponiyada esa milliy qadriyatlarni harbiy tayyorgarlik bilan uyg'unlashtirish – davlat siyosatining asosiy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Xalqaro ilmiy tadqiqotlarda ham ma'naviy-axloqiy fazilatlarni shakllantirishda ta'lim, oila, jamoa, ijtimoiy muhit, jamoatchilik institutlarining o'rni doim alohida ta'kidlanadi³⁰. UNESCO va UNICEF kabi xalqaro tashkilotlar ham yoshlarda umuminsoniy axloqiy fazilatlar va mas'uliyatni shakllantirishda davlat va jamiyatning hamkorligi, ta'lim dasturlari, fuqarolik ta'limi samaradorligini yuqori baholaydi.

²⁵ Mirziyoyev Sh. "O'zbekiston Respublikasi Prezidentining harbiy xizmatchilarga murojaati", 2018.

²⁶ Islomov B. "Maqsad va qadriyatlar falsafasi", Toshkent: 2021.

²⁷ Nazarov K.N. "Ma'naviy qadriyatlar va jamiyat", Toshkent: 2020.

²⁸ Parsons, T. "The Social System", 1951

²⁹ US Army Leadership. "Army Leadership Doctrine", 2012.

³⁰ Beck, U. "Risk Society: Towards a New Modernity", 1992, Scheler, M. "Formalism in Ethics and Non-Formal Ethics of Values", 1913.

MODERN EDUCATIONAL SYSTEM AND INNOVATIVE TEACHING SOLUTIONS

Yuqorida keltirilgan fikrlardan ko‘rinib turibdiki, ma’naviy-axloqiy fazilatlar — shaxs, jamiyat va davlat barqarorligi uchun universal qiymat kasb etuvchi qadriyatlar majmuasidir. Ma’naviy fazilatlarsiz jamiyatning barqaror rivojlanishi, milliy xavfsizlik, ma’naviy muhit va davlat mustaqilligiga erishish mushkul. Axloqiy fazilatlar inson shaxsida yuksak mas’uliyat, ruhiy barqarorlik, ijtimoiy faollik va fidoyilik, jamiyatda esa barqarorlik va tinchlikni ta’minlashga xizmat qiladi.

Bu, ayniqsa, harbiy xizmatchilar va yosh avlod uchun alohida dolzarbdir. Zamonaviy tahdidlar sharoitida milliy armiya salohiyati va yoshlar ma’naviy-axloqiy fazilatlar har qachongidan ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Falsafiy jihatdan qaralganda, yosh harbiy xizmatchilar shaxsida ma’naviy-axloqiy fazilatlarning shakllanishi — bu inson va jamiyatning uyg‘un taraqqiyotidir. Bu fazilatlar ularni faqatgina xizmat intizomiga rioya qiluvchi shaxs emas, balki Vatan taqdiriga befarq bo‘lmagan ongli fuqaroga aylantiradi. Demak, yosh harbiy xizmatchining ma’naviy-axloqiy barkamolligi nafaqat harbiy tayyorgarlik samaradorligini, balki butun jamiyatning ma’naviy yuksalishini ta’minlaydi.

